

Charles Kurzman, *Democracy Denied, 1905–1915: Intellectuals and the Fate of Democracy*, Cambridge: Harvard University Press, 2008. 396 s.

Nurullah ARDIÇ

nardic@itu.edu.tr

İstanbul Teknik Üniversitesi

0000-0001-6041-1627

1905 yılının Ekim ayı sonunda Rus Çarı Nikola imzaladığı bir “fermanla” ülkede seçimlerin yapılacağını, yönetim erkini seçilecek meclisle paylaşacağını ve medeni hak ve özgürlükleri tanıyacağını ilan etti. Çarın gücünü kısıtlamak için mücadele eden devrimcileri bile şaşırtan bu meşrutiyet ilanıyla 20. yüzyılın ilk “devrim dalgası” başlayacaktı: Rusya’nın ardından İran (1906 ve 1909), Osmanlı İmparatorluğu (1908), Portekiz (1910), Meksika (1911) ve Çin’de (1912) de benzer birer “demokratik” devrim yaşanacaktı. Bu altı ülkede yaşanan söz konusu dönüşümler bazı kritik açılardan birbirine çok benziyordu: Bunların her birinde, kökleri 19. yüzyıl ortalarına giden siyasi-ideolojik geleneğin temsilcisi olan aynı zümrenin (“entelektüeller”) başını çektiği bir mücadele sonucunda kısa ve şaşırtıcı bir biçimde monarkların gücü sınırlanmış, bu zümre hemen ardından seçimler yoluyla iktidara gelip görece demokratik bir yönetime geçmiş ve benzer reform projeleri başlatmış, ancak bu ülkelerin hepsinde az veya çok başarısız olmuş ve ardından yine kısa sürede -genelde askeri darbelerle- iktidardan düşürülmüş ve yeniden bir otoriter yönetime geçilerek demokrasiden uzaklaşmıştır.

İşte sosyolog Charles Kurzman *Democracy Denied* başlıklı kitabında, siyaset bilimindeki -Huntington’ın başını çektiği- “devrim dalgaları” literatüründe dikkate alınmayan bu kısa ama ilginç ve etkili (zira dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasının kaderini etkilemiş bir durumdu) demokrasi tecrübesini konu ediniyor. Altı ülkede neredeyse eş zamanlı gerçekleşen bu siyasi ve ideolojik dönüşümlerin sebeplerini, aktörlerini ve sonuçlarını tarihsel-sosyolojik bir bakış açısıyla ve mukayeseli olarak inceliyor. Yazarın temel argümanı, bu devrimsel dönüşümlerin tamamında başat aktörün, henüz yeni ortaya çıkmış ancak Fransa’daki Dreyfus olayından (1898) sonra küresel planda ortak bir kimlik kazanmış ve kendine neredeyse “mesiyanik” bir misyon biçmiş bir “entelektüeller” zümresi olduğudur (s. 12, 23, 26

vd.). Kurzman bu eseriyle devrimler literatüründe Marx ve Barrington Moore gibi isimlerin “burjuva devrimi” (demokratik devrimleri burjuvazinin yaptığı/yapacağı) tezine de meydan okuyor. Aynı şekilde siyaset biliminde yaygın olan demokratikleşme için büyük bir işçi sınıfının gerekliliği tezini de (en azından bu örneklerde) çürütüyor.

Disiplinlerarası bir bakışa yaslanan eserin yöntem boyutu oldukça etkileyicidir: Mukayeseli-tarihsel yöntemi uygulayan yazar -her ülkeyi ayrı bir bölümde incelemek yerine daha analitik bir yolu seçip- her bölümde entelektüellerin (veya diğer aktörlerin) söylem ve eylemlerinin önce genel bir panoramasını verdikten sonra altı ülkeyi sırasıyla analiz ediyor. Bölüm içinde ve sonunda ise mukayeseli değerlendirmelerde bulunarak aynı küresel temanın farklı yerel bağlamlarda ortaya çıkmış varyasyonlarını ortaya koyuyor. Oldukça zihin açıcı olan bu mukayeseli analizlerin etkisini artıran bir faktör ise eserin dayandığı birincil ve ikincil kaynakların zenginliğidir. Hem nitelik (tür) hem de nicelik olarak muazzam bir kaynak yekûnunu seferber etmeyi başarmış olan yazar İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra her bir ülke için kendi dilindeki kaynakları da ustalıkla kullanıyor. (Bu konuda araştırma asistanlarından çokça yardım aldığı anlaşılrsa da Rusça ve Çince hariç diğer ülkelerin dillerini öğrendiğini belirtiyor, ki özellikle birincil kaynakları yorumlama sadedinde bunun önemli bir fayda getireceği açıktır.) Yazarın kullandığı kaynaklar, entelektüellerin yazdıklarından meclis zabıtlarına, gazete ve dergilerden (karikatürler dahil) devletlerin resmî belgelemesine ve aktörlerin hatıratlarına kadar zengin ve geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Mevcut ikincil literatürü de kendi argümanlarını desteklemek üzere ustaca kullanan yazar gereksiz hiçbir bilgiyi barındırmayan, özlü bir yazım tarzı ve ampirik malzemeyle desteklenmiş argümanlara dayalı bir üslup geliştirmiş, ayrıca kitabın hem genel iskeletini hem de bölümlerinin içeriğini önce argümanlarına, sonra da kronolojik olarak sıraladığı tematik örnek-olaylara göre, oldukça sistematik ve analitik bir biçimde kurgulamıştır.

İki ana kısımdan oluşan kitabın ilk kısmı, her biri entelektüellerin başat aktör oluşunun farklı bir yönüne değinen dört bölümden oluşuyor. Giriş mahiyetindeki ilk bölümde eserin bağlamını ve ana argümanını özetleyip sonraki bölümler hakkında bilgi veren yazar ikinci bölümde bu devrimci entelektüeller zümresinin ideoloji ve söylemlerini, üçüncü bölümde ise devrim öncesi örgütlenmelerini inceliyor. Bu kısmın son bölümünde ise devrim sonrasında iktidara geldiklerinde giriştikleri reform projelerini ele alıyor. Eserin ikinci kısmı ise bu entelektüellerin ve ürettikleri rejimin diğer aktörlerle ilişkilerine ayrılmış: Bu kısmın bölümleri sırasıyla burjuvazi (tüccar ve orta sınıflar), işçi sınıfı, toprak sahipleri, askeriye ve Büyük Güçler’in (İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya) söz konusu dönüşümlerin ikincil aktörleri olarak entelektüellerle kimi zaman destek, kimi zaman ise engelle-

me şeklindeki tavırlarını ve bu iş birliği yapma-yapmama stratejilerinin yeni rejimlere etkisini tartışıyor.

Bu stratejiler ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi aynı ülkede de zamanla farklılaşabiliyor. Örneğin Osmanlı-Türkiye örneğinde 1908 Meşrutiyeti’ni “münevverler” ile beraber gerçekleştiren İttihatçı askerler daha sonra bir askeri darbeyle bu aydınların çoğunu tasfiye etmiş ve kendi otoriter yönetimlerini kurmuştur. Aynı bağlamda entelektüeller zümresinin dini otoritelerle kurduğu ilişki de önemli ve ilginç sonuçlara yol açmıştır. Örneğin Osmanlı’da entelektüeller yoğun bir İslami söylemi benimsemişken İran’da çoğu eski rejimi destekleyen klasik ulema ile modern eğitim almış aydınlar karşı kampta yer almışlardır – hatta bu aydınlar bu sebeple kendilerine “dânişmendân” (bilgili olanlar) demekten vazgeçip Osmanlı’dan ödünç aldıkları “münevverân” (aydınlanmışlar) tabirini kullanmaya başlamıştır (s. 27). Rusya ve Portekiz’de ise bu karşıtlık daha da keskin olduğundan entelektüeller eski rejimin sıkı kontrolündeki Kilise’ye karşı çok sert bir tavır almıştır. Her halükârda yeni kurulan bütün rejimler geleneksel “ulemayı” (örneğin maaşlarını azaltarak, devletten dışlayarak, Kilise’nin mallarına el koyarak vs.) pasifize etmişlerdir. Bu durumun da gösterdiği gibi yeni “demokratik” rejimler eskilerinin bazı baskıcı ve dışlayıcı politikalarını -bu defa farklı zümreler üzerinde- devam ettirmişlerdir. (Örneğin bu entelektüellerin çoğu kadınlara ve alt-sınıflara oy hakkı vermeyi de reddetmişlerdir.) Yine oy hakkı kısıtlaması gibi bugün demokrasiyle bağdaşmayan durumlar o zaman bütün dünyada olduğu gibi bu ülkelerde de demokrasiye bir “halel” getirmemişti, zira demokrasi kavramının içeriğinin zamanla değiştiğini gösteren bu eksikler diğer Batılı “demokratik” ülkeler (İngiltere, ABD vs.) için de geçerliydi.

Öte yandan bu entelektüeller (2. ve 3. bölümlerde gösterildiği gibi) hem benzer bir ideolojiyi ve örgütlenme stratejilerini hem de birbirlerinden haberdar olarak ortak bir “sınıf dayanışmasını” paylaşıyordu (s. 13). Örneğin Portekiz’deki bazı demokrasi aktivistleri kendilerine “Jön Türkler” adını vermişken (s. 4) Rusya’daki devrimden sonra İran ve Türkiye’de entelektüeller benzer hedef ve temalarla ve benzer mobilizasyon stratejileriyle hareket etmişti. Devrim sonrasında da bütün ülkelerde birbirine çok benzeyen reform adımları (özellikle eğitim alanında) atmaya başladılar. Yine Meksika hariç bütün örneklerde Auguste Comte’un yaydığı pozitivizmi benimsemiş olan bu zümrenin siyasi söylemi demokrasi ile pozitivizmin ilginç bir karışımına dayanıyordu. Bu bağlamda keskin bir ilerleme inancı ve bilimin kutsallaştırılarak devletin yönetimi ve toplumun kaderini bilim insanlarının belirlemesi gerektiği fikri ile demokratik eşitlik ve özgürlük ideali arasındaki çelişkinin pek farkında görünmüyorlardı. (Bir tek Meksika’da devrimciler iyi siyaset için pozitivizmden şüphe duymaktaydı, zira 19. yüzyılın

Científicos [Bilimciler] adı verilen eski nesil “devrimcileri” önceleri demokrasiyi savunurken kısa sürede para ve makam karşılığında eski rejimle iş birliği yapıp “halka ihanet” etmişlerdi – s. 46.) Yazar bu noktada yeni nesil entelektüellerin de (yalnızca Meksika’da değil, bütün ülkelerde) gerek söylemlerinde gerekse de reform projelerinde kendi “sınıfsal” çıkarlarını -açık veya örtük olarak- sık sık önceliklelerini örnekleriyle gösteriyor. Yine okullar, gizli dernekler, siyasi kuruluşlar ve gazetelerden oluşan bir şebeke üzerinden benzer örgütlenme stratejileri ile hareket ettiklerini de ortaya koyuyor.

Yazar ayrıca bu aktörlerin iş birliği yaptıkları gruplar açısından da benzerlik ve farklılıklara dikkat çekiyor. Örneğin entelektüeller Rusya’da bir yandan sendikalar üzerinden işçi sınıfıyla, diğer yandan da toprak sahiplerinin modern eğitim alarak “aydınlanmış” mensuplarıyla başarılı bir iş birliği gerçekleştirirken Osmanlı’da askeriye ile iş tutmuşlardı. Askerler diğer ülkelerde de çoğunlukla başlangıçta demokratik dönüşümü destekleseler de sonrasında darbe yaparak bu dönüşümün yok edilmesinde başat rol oynayacaktı. Yine işçi sınıfının olmadığı İran ve Çin’de destek orta sınıf ve dış ülkelere (İngiltere ve Japonya) gelirken orta sınıf profesyoneller Rusya’da da genelde meşrutiyeti desteklemişti. Her ne kadar devrimlerin esas sebebi ve faili iç dinamikler ise de Büyük Güçler’in etkisi bu noktada kritik rol oynamıştı: İngiltere’nin İran’daki elçiliği protestocuları koruma altına almış, Fransa Çarlık Rusyası’nı, İngiltere ve Japonya ise Çin hükümetini halka demokratik hakları verinceye kadar borç vermemekle tehdit etmiş, Amerika 1911’de Meksika devriminin lideri Francisco Modero’yu desteklemiş, Alman subayları Rumeli’deki İttihatçı kalkışmanın liderleri için Kayzer’e olumlu raporlar yazmış ve İngilizler 1910 devrimi sırasında Portekiz kralını korumak için savaş gemisi göndermeyi reddetmişti – kral da iki gün içinde ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı (s. 14-15).

Eserin son bölümünde ilginç bir karşılaştırma daha yapan yazar, devrimci dinamik ile entelektüeller arasındaki ilişkinin Sovyetlerin çöktüğü 1989 sonrasında yeniden belirdiğini, zira yalnızca eski Sovyet nüfuz alanındaki “kadife” devrimlerin değil, 90’larda Çin’den Afrika’ya, İran’dan Şili ve Meksika’ya birçok bölgede yaşanan demokratik dönüşüm denemelerinin genellikle eğitimli grupların öncülüğünde gerçekleştiğini, hatta bu sebeple 20. yüzyılın başındaki devrim dalgasının yüzyılın sonundaki süreçler için bir tür “prova” (*dress rehearsal*) niteliğinde olduğunu öne sürüyor (s. 253-56). Ancak önemli bir farkla: Reform hareketinin başını “*rûşenfikr*” denilen entelektüellerin çektiği İran hariç, 90’lardaki reform/devrim dalgasında yer alan aktörlerin çoğu her ne kadar eğitimli orta sınıflar olsa da kendilerini entelektüeller olarak tanımlamadılar. Sınıfsal kökenlerini vurgulamak yerine daha kapsayıcı “milli,” “halk,” “sivil toplum” gibi isim ve sıfatları

benimseyen bu kesimler “kendinde sınıf” olarak büyük bir yekûn tutsa da bilinçli, “kendi için sınıf” olarak ortaya çıkmadılar.

Bu mukayesenin de gösterdiği gibi “entelektüeller” tabirinin taşıdığı muğlaklık eserin hem güçlü hem de zayıf yönüne işaret ediyor. Bu terimi tanımlamayı reddeden yazar aktörlerin kendi tanımlarını esas alacağını, zira 20. yüzyılın başlarında entelektüellerin kendilerini küresel bir sınıf olarak görüp bu bilinç ve dayanışma duygusuyla kendilerine bu ismi verdiğini öne sürüyor (s. 12). Marx’ın tabiriyle “kendi için sınıf” olma kriteri olan bu bilinç ve dayanışmaya dair -daha ziyade Avrupa’dan ve Rusya ve Portekiz’den- çeşitli örnekler de veren yazar yine de ele aldığı bütün örnek-olaylarda bunun geçerli olduğunu olgusal olarak yeterince ortaya koyamıyor. Ayrıca devrime sahne olan ülkelerdeki entelektüellerin birbirleriyle söylemsel ve örgütsel bağlantılarını pek göstermiyor – yalnızca İranlı aydınların Osmanlı’daki benzerlerinden etkilendiğini söylüyor. Daha önemlisi, bu sınıfın gerçekten de söz konusu devrimlerde başat bir rol oynadığı konusunda daha ayrıntılı bir delillendirme ihtiyacı söz konusu; zira örneğin Osmanlı bağlamında bu sivil entelektüellerin (ki bu öncü sınıfın temsilcileri olarak yalnızca Ahmed Rıza ve Abdullah Cevdet’i zikrediyor) askerlerden daha önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuyor. Yine bu bağlamda, bu entelektüellerin söylem ve eylemleriyle demokratik-devrimsel değişim arasındaki sebep-sonuç ilişkileri bazı örneklerde (örneğin Portekiz, Meksika) net bir biçimde gösterilmişken diğerlerinde bu kadar sarih bir şekilde ispatlanamıyor. Örneğin meşrutiyetin hemen öncesinde Türkiye’de İttihatçı subaylar, Rusya’da demiryolu sendikası aktivistleri gibi aktörlerin daha somut ve önemli bir rol oynadığı görülüyor.

Diğer taraftan, entelektüellerin rolünün daha açık olduğu Portekiz ve Rusya gibi ülkelerde bile bu grubun mensuplarının çoğunun öğrenci ve profesyonellerden oluştuğu görülüyor. Çin örneğinde ise entelektüeller zümresi neredeyse tamamen -Japonya’da öğrenim görüp dönmüş- öğrencilerden oluşuyor. Bu “anomali,” yazarın pek tartışmadığı, devrimlerden çok kısa bir süre sonra nasıl olup da bu öncü ve başat aktörlerin kolayca tasfiye edildiği sorusunu da gündeme getiriyor. (Yazar demokratik koalisyonun bozulmasına üç sebebe bağlıyor: Destekçi sınıfların taleplerinin karşılanamaması, ülkede düzen sağlanamaması ve devrimi başta destekleyen dış devletin bu desteğini çekmesi.) Bunların yanı sıra, haddizatında oldukça faydalı olan mukayese yönteminin ikiden fazla örnek-olaya uygulanmasının getirdiği bir dezavantaj olarak, yazarın altı ülkeye dair analizlerinin zaman zaman yüzeysel kaldığı görülüyor. Hacim ve zaman kısıtları sebebiyle bütün ülkeleri derinlemesine incelemenin mümkün olmadığı bu tür çok-odaklı çalışmalarda tabii görülmesi gereken bu durum, yine de kritik önemdeki bazı olay ve/ya faktörlerin gözden kaçırılmasına

(veya abartılmasına) sebep olabiliyor. Nitekim Osmanlı örneğinde bazı önemli aktör ve faktörün (İslam'ın siyasete ve entelektüellerin söylemlerine etkisi gibi) oynadığı roller yeterince vurgulanmamışa benziyor – buna karşın Almanya'nın desteği ise abartılı görünüyor. Yine bu sebeple Rusya ve İran gibi bazı ülkelerin analizine daha fazla yer ayrılmışken Osmanlı ve Çin gibi örnekler eserde daha kısa ele alınmıştır. Bunun yanında eserde bazı ayrıntı denilebilecek hatalar da söz konusudur: “münevver” kelimesini “aydınlaticılar” (*enlighteners*) olarak tercüme etmesi, Osmanlı'da demokratik meşrutiyetin 1909'da sona erdiğini öne sürmesi gibi.

Bu kısıtlarına rağmen eser gerek konusu ve argümanları, gerekse de yöntemi ve kullandığı etkileyici tür ve hacimdeki kaynaklar açısından oldukça ilginç ve başarılı bir çalışma. Yazarın geniş bir sosyal-bilimsel ve metodolojik birikime yaslanarak yaptığı zihin açıcı tespit ve analizler eseri tarihsel sosyoloji geleneği içerisinde olumlu bir konuma yerleştiriyor. Tarihsel-mukayeseli yöntemi başarıyla uygulayan yazarın özellikle mukayeselere dayalı argümanları diğer örnekler kadar Türkiye'nin modernleşme tecrübesinin de bir kesitini anlama konusunda ilham verici. Bu anlamda, söz konusu özellikleriyle bu başarılı kitabın Türkçeye kazandırılması faydalı olacaktır.